

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 29, 2011.

ЧЕРНОГОРСКАЈА АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССВ
ГЛАСНИК ОДДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 29, 2011.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE SECTION OF ARTS, 29, 2011.

UDK 811.163.4'367.625

Живојин СТАНОЈЧИЋ*

О ОСНОВАМА ПРОМЈЕНЕ ГЛАГОЛСКЕ ДИЈАТЕЗЕ

Апстракт: Полазећи од грађе из језика П. П. П Његоша, као представника језичких стваралаца старије фазе књижевног језика, и оне из језика нашег савременика Д. Ћосића, а на теоријским поставкама Белићеве лингвистике, аутор тумачи настанак структуре *ћутати + прави објекат*. По аутору, прелазак датог глагола из сфере непрелазних у сферу прелазних глагола узрокован је спонтаним ослањањем на односе у опонентној семантичко-синтаксичкој осовини пол *динамике* : пол *статике*, али и ослањањем на префиксом *пре-* добијени дериват глагола *ћутати* (тј. на глагол *прећутати*), којем тај префикс мијења дијатезу и једновремено обогаћује семантику.

Кључне ријечи: дискурс, (ин)транзитивност глагола, дијатеза, синтакса, семантика

1.

У испитивању развоја језичких система једног књижевног језика, посебно оних који се реализују у сфери књижевноумјетничког функционалног стила, неизбјежно је пратити тај развој уважавајући језички континуитет. Ријеч је, заправо, о *историји* једног језика, па је основано поћи и од теоријског приступа какав је сваком историчару језика још средином XX вијека, поставио оснивач наше модерне лингвистике Александар Белић. Тај приступ, у датом домену, он је дефинисао као основан на апсолутној нужности да се материја сваког датог књижевног језика, и у цјелини и у појединостима, узме у испитивање као *грађа за историју савременог књижевног језика*, и то на тај начин што ће се у грађењу те историје ићи „од писца

* Редовни професор Универзитета у Београду

до писца, од књижевне врсте до књижевне врсте”¹. Овај теоријски став нашег лингвисте, управо кад је ријеч о књижевноумјетничком функционалном стилу, проистекао је из његовог уочавања основне особине језика књижевног дјела, оне коју је, тек много касније послије Белића, лингвистика формулисала као особину која проистиче из саме природе умјетничке поруке. За умјетничку поруку као такву, с једне стране, карактеристична доминантна особина је, на првом мјесту, њена сталност и непромјенљивост.² С друге стране, у њеном тумачењу у контексту континуитета датог књижевног језика, подједнако је битан и онај дио комуникативног процеса који се у науци о језику назива перцепција поруке.³ А на укрштеним овим двијема координатама континуитета једног књижевног језика сигурно се налази и *тачка иновације*, са евентуалном конкретном творевином индивидуалног језичког ствараоца коју ће или прихватити, или одбити језички колектив говорника истог језичког система.⁴

У овоме контексту, логично је приказивати и појединачни језички феномен тако што ће се наћи аналогија и са језичким ствараоцима разних фаза у развоју датог књижевног језика, и са видовима реализације тог појединачног феномена у конкретном језичком контексту. Као у сваком поређењу, у избору аналогије одређена арбитрарност се не може избјећи, али се она у извјесној мјери неутралише чињеницом да су у књижевном језику, посебно у реализацији књижевноумјетничког функционалног стила, уз изразите тенденције континуитета епоха, заправо, врло видљиве иновације везане за језичке ствараоце.

2.

На примјеру једног језичког детаља, дијатезе глагола *ћутати*, *ћутим*, а у контексту језика два изразита језичка ствараоца у доме-

¹ А. Белић, *О књижевним језицима*, Лужнословенски филолог, XIX, 1–4, Београд, 1951–1952, 7.

² „Le message littéraire est caractérisé par le fait qu'on ne peut y rien changer, qu'il n'admet aucune substitution dès le moment où sa composition est achevée... la discontinuité chronologique n'altère pas le message” (M. Riffaterre, *Vers la définition linguistique du style*, Word, Volume 17, Number 3, New York, December, 1961, 329).

³ „L'ensemble du message participe du style, mais ce sont les effets qui lui donnent sa structure... la stylistique est donc la partie de la linguistique qui étudie la perception du message” (M. Riffaterre, *Isto*, 340).

⁴ А. Белић, Општа лингвистика, *Изабрана дела Александра Белића*, Завод за уџбенике, Београд, 1998, стр. 343, 355, 364–368.

ну књижевноумјетничког функционалног стила, показашу – вјерујем – значењске основе једног случаја иновације у синтаксичком систему нашег језика.

Иначе врло исцрпан, Речник Његошева језика М. Стевановића⁵ наводи, под одредницом *ћутати*, *ћутим*, а са датим значењем „не говорити, мучати, шутети”, слједеће примјере исказа:

Ћуте јадни у чардак хајдуци (Пј 201, 164); Свак *ћути*, ништа не говори (Пј 177, 34); Када су небо и земља разумитељним језиком говорили, онда је човјек *ћута* (Биљ. 137); Парис *ћути* забленут у хошак (Биљ. 188) Земља стење, а небеса *ћуте* (ГВ, 630).

А у свим примјерима исказа глагол *ћутати*, *ћутим* реализован је само као непрелазан. Његов синоним *мучати*, *мучим*, којим се значење гл. *ћутати* дефинише, у истом рјечнику такође је реализован само као непрелазни глагол:

Ти сам хоћеш да наградом владаш, / а без ње да сједим *мучећи* (Прев. ППИ, 256–257); Нека чини што за боље нађе / ми смо дужни слушај и *мучати* (ШМ II, 481–482); Свак гледа Шћепана с љубопитством као да га јошт никад нијесу видјели; свако *мучи*, нико ништа (ШМ III, иза ст. 691); Сви *муче*, нико ни у нос (ГВ, испред ст. 691); Нит би когођ има опојати / то прољеће, в’јенац од времена, / већ би вјечно *мучале* тичице (Пј. 130, 44–46).

Као такви, наравно, дати су и сви примјери употребе императивне форме овога глагола, за коју Речник Његошева језика даје дефиницију „(облик импер.) муч! узв. ћути! шути! – тј. примери: *Муч*, Манојло, мој мио синовче! (ОС VII, 87); *Муч*, ђевојко, а не мио си не! (ОС II, 53); *Муч*, кадуно, луде ти си главе, / лакше збори да те не зачују (ОС LVI, 73–74); *Муч*, будало, да ли Божић није? (ГВ, 2566).

Гл. *шутјети*, који се у обје одреднице наводи као синоним ова два глагола, Речник Његошева језика не наводи.

Примјери показују да је за Његоша глагол *ћутати*, *ћутим* – глагол стања, интранзитиван.

⁵ М. Стевановић и сарадници (М. Вујанић, М. Одавић и М. Тешић), *Речник језика Петра II Петровића Његоша*, I-II, Београд, 1983.

3.

Са друге стране, када је ријеч о истом глаголу, два вијека касније, Речник МС за транзитивност глагола *ћутати*, *ћутим* наводи само један примјер, и то – из Ћосићевог језика: Неку годину касније разумео је зашто је *ћ у т а о њихову тајну*, и уз то са напоменом која указује и на то да је у употребиљеном примјеру то транзитивни глагол, и на то да је ријеч о индивидуалној језичкој творевини: „(што) необ. [ично – додао Ж. Ст.]”, као што указује и на ново његово значење – „*прећуткивати нешто, не износити на јавност, не одавати (тајну)*” (књ. VI, Нови Сад, 1976, стр. 370).

Рјечничка констатација „необичности” такве употребе даје основа за лингвистичко испитивање узрока овакве еволуције семантичко-синтаксичких карактеристика овога глагола. Уз полазни аксиом да је и овдје ријеч о језичком стваралаштву које лингвистика дефинише као језичке константе „које су присутне сваком језичком стварању” чинећи да се на њиховој основи јавља „говор појединаца”... који „у ужој друштвеној заједници, добија уједначене црте које се називају ‘језиком’...”⁶, односно рекао бих – *mutatis mutandis* – општим књижевним језиком једне дате заједнице.

Уз примјер који наводи Речник МС, навешћу из језика романа Д. Ћосића *Време смрти* (2, Ријека, 1982) и други такав примјер, и то – због циљева лингвистичке анализе – у потпунијем дискурсу:

...водници Богдан Драговић и Иван Катић... разговарају о тешко рањеном мајору Гаврилу Станковићу: ако изгину људи какав је Гаврило Станковић, шта ће онда Србији значити победа? Иван т в р д и да је наш пораз неминован; Богдан ћ у т и сличан закључак. (Ћосић, 2, 1982: 213).

У датом исказу налазимо два глагола који се оба могу смјестити у дискурсну ситуацију обиљежену *акцијом говорења*.⁷ При томе, они се опонирају и то тако што у претпостављеном односу два супротна значењска пола глагол *тврдити* обавезно имплицира и *афирмише* акцију говорења, док глагол *ћутати* имплицира *негацију* (исте) акције говорења. Граматичар ће, дефинишући семантичко-

⁶ А. Белић, Општа лингвистика, *Изабрана дела Александра Белића*, Завод за уџбенике, Београд, 1998, стр. 343.

⁷ V. Polovina, *Semantika i tekstlingvistika*, Beograd, 1999, str. 129.

синтаксичке особине та два глагола, сигурно запазити да су у датом исказу оба глагола реализована као *транзитивни*. Наиме, јасно је да *Иван т в р д и нешто* и да *Богдан ћ у т и нешто*, што је типични однос глагола и директног објекта, потврђен, у првом случају, тиме што је допуна глаголу изрична реченица (*т в р д и да је наш пораз неминован*), а она функционално – када се дефинише у релацијама односа у синтагми – увијек јесте прави објекат, а у другом случају тиме што је објекатска допуна глаголу именска ријеч у облику акузатива без предлога (*ћ у т и сличан закључак*).

Али – исто је тако јасно да се у примарном нивоу перцепције просјечног говорника српског језика та два глагола у елементу транзитивности разликују. Наиме, док за глагол *тврдити*, *тврдим* Речник МС (књ. VI, Нови Сад, 1976, стр. 157) наводи примјере језика који потврђују његову транзитивност из више извора, за транзитивност глагола *ћутати*, *ћутим* исти рјечник, како смо видјели, наводи само онај један примјер, па и њега са наведеном напоменом о „необичности”.

Из начина на који је описан дати примјер, јасно је да је *необичност*, заправо, у томе што је Ћосић на глагол *ћутати*, *ћутим* пренио објекатску рекцију глагола изведеног од простог гл. *ћутати* префиксом *пре-*, неуобичајену за примарни глагол, који је очигледно интранзитиван, а који у стандардном језику обично има објекатску допуну у форми индиректног објекта (локатива с предлогом *о*: *ћ у т а т и о нечему*).

4.

У датом дискурсу, глагол *ћутати*, *ћутим* реализовао се са *директним објектом*, прво, у контексту са *зависном клаузом карактера директног објекта* (*Иван т в р д и да је наш пораз неминован*). Моје је мишљење да управо то чини *морфосинтаксичку* основу његовог потенцијала да прихвати модел синтагме у којој ће он бити управни члан директном објекту (акузативу без предлога). С друге стране, *семантичку* основу истог потенцијала чини *мјесто тога глагола у бинарној*, дакле – најуобичајенијој у језику – *опозицији* значења: *ћутати* стоји према *говорити*, а глагол *тврдити* употребљен у анализираном синтаксичком контексту, заправо, по себи – имплицира акцију говорења.

Такве ситуације у језику нијесу нимало необичне, напротив – заступљене су као један од елемената језичке динамике. У томе смислу, као најједноставнију илустрацију такве динамике, навешћу давну констатацију феномена каква је, на примјер, употреба фазног глагола *стати*, *станем* у конструкцијама са инфинитивом одн. конструкцијом *да* + презент а са значењем гл. *почети*, *почнем* типа: *И стаде трчати / да трчи* = *И поче трчати / да трчи* и сличних.⁸ Јер, дијалектика језичког процеса, заправо, доводи до „апсурда” значењски развој глагола *стати*, *станем* – чије се примарно значење, својом резултативношћу, креће у оквиру општег значења *статике*⁹ – доводи га до семантике директно супротне примарној, до значења чисте *динамике*,¹⁰ којој значењској сфери припада глагол *почети*. На генезу ових конструкција, управо са акцентом на опозицији значења *стати* : *почети* први је, с потпуном семасиолошком аргументацијом, још средином прошлог вијека, указао проф. М. Павловић.¹¹

Цјелокупна ова аналогија, најзад, потпомогнута је и трећим битним за језичку динамику елементом – семантичко-синтаксичком основом творбеног процеса којим је настао дериватив *прећутати*, *прећутим* од глагола *ћутати*. Префиксација овога глагола, наиме, модификовала је његову граматичку категорију вида (гл. аспекта), али је модификовала и дијатезу (гл. род): са префиксом *пре-* добијен је не само перфективни глагол, него и *транзитивни глагол*, у односу на примарни (и мотивни) интранзитивни глагол, и то – обогашеног основног значења. То је, такође, елеменат опште језичке динамике, дефинисан и у граматички конкретног језика,¹² и у језичким констан-

⁸ Наводим велики број таквих примјера, још давно, у својој књизи *Jezik i stil Iva Andrića (Funkcije sinonimskih odnosa)*, Београд, 1967, стр. 182–183).

⁹ Речник МС (књ. V, Нови Сад, 1973, под *стати*, *станем*) наводи 3 основна значења: „1. поставити се на ноге, дићи се у стојећи став”, „2. а. ступити корачити на што, б. заузети место негде, в. уопште заузети место, положај (у односу на кога, у склопу чега, 3. а. зауставити се, не ићи даље, б. престати; супр. почети”, као и апсолутно опозитно значење „б. а. почети (са инфинитивом или презентом и везником ‘да’, о каквој радњи или збивању”, одн. „(са гл. именицом као субјектом) отпочети, настати”.

¹⁰ Речник МС (књ. IV, Нови Сад, 1971, под *почети*, *почнем*) наводи 2 основна значења: „1. а. начинити, направити почетак, започети, б. започети што ново, друго, в. поново се наставити” и „2. настати, појавити се”.

¹¹ М. Павловић, Глагол *стати* и семантичка супротност уз инфинитив, *Наш језик*, н.с. XVII/1–2, Београд, 1968, стр. 10–22.

¹² В.: Ж. Станојчић, *Грамматика српског књижевног језика*, Креативни центар, Београд, 2010, стр. 204, 255, 257.

тама како их дефинише Белићева „Општа лингвистика” и за глаголски вид (аспекат),¹³ и за глаголски род (дијатезу).¹⁴

5.

Закључак би се, уз услов да се изврше исцрпнија истраживања више конкретних глагола са семантичким пољем „вербално изражавање”, могао формулисати и уопштено. Наиме, многи од ових глагола, по својим унутрашњим синтаксичким капацитетима рекције, могу развити структуру *глагол + прави објекат* онога типа којег је примјер од којег смо пошли, онај из Ћосићевог језика, који гласи: *Богдан ћ у т и сличан закључак*. Развој овакве објекатске рекције, уосталом, врло је сличан развоју рекције глагола (*но*)*вјеровати*, (*но*)*вјерујем*, који сам раније констатовао, опет посматрајући реализацију истих глаголских лексема у језику писаца различитих епоха.¹⁵

Још уопштеније, констатовао бих да су многе од јединица у датом стицају, просто, у језику више присутне као спонтана количина. Наравно, оне могу бити и резултат вољног одбира двају или више писаца, и то одбира који се заснивана угледању, дакако, у хронолошкој линији. Но, ако је дијалекатска (и временска) база њихова на великом растојању, и у једном и у другом случају може се узети и (било спонтано, било вољно) коришћење универзалнијих текстова као изворника њихове реализације, и то – текстова који су у неком смислу општи изворници, са врло (па и изузетно) јаким интерференцијским потенцијалом, какав је, за наше књижевно стваралаштво, на примјер Вук-Даничићев превод Новог завјета.¹⁶ Уколико бих да-

¹³ В.: А. Белић, Општа лингвистика, *Изабрана дела Александра Белића*, Завод за уџбенике, Београд, 1998, стр. 262–264.

¹⁴ В.: А. Белић, *о. с.*, стр. 256–260, одн. стр. 76–78, 96, 202–205, при чему Белић управо на конкретном префиксу (*пре-* у његовој старословенској верзији, на стр. 96) и његовој семантичко-синтаксичкој улози у трансформацији глаголске дијатезе тумачи богаћење семантике мотивног глагола (стсл. *ити*) у деривираним глаголу.

¹⁵ Ж. Станојичић, *О директном објекту глагола (но)вјеровати*, Гласник Одјељења умјетности ЦАНУ, Књига 24, Подгорица, 2006, стр. 21–25.

¹⁶ У језику Новог завјета јавља се категоријски сличан глагол *вјеровати*, *вјерујем* и са изреченом типичном допуном директног објекта: *Ко вјерује с и н а*, има живот вјечни; а *ко не вјерује с и н а*, неће видјети живота, него гњев Божији остаје на њему (Јов. 3, 36). – И из града онога многи од Самарјана *вјероваше г а* за бесједу жене која свједочаше: *каза ми све што сам учинила* (Јов. 4, 39). – А Исус им рече:... који мени долази неће огладњети, и који *м е н е вјерује* неће

вао сасвим уопштено тумачење, а оно је утолико на мјесту уколико се и питање поставило по тренутној асоцијацији, сигурно је да бих овај феномен смјестио у оквиру језичких јединица (овдје семантичко-синтаксичког нивоа) које су обиљежене као узусно рехабилитоване, враћене у оптицај – као категорија „дијахронијског у синхронијском”, како се то у теоријском дијелу лингвистичких истраживања констатује. Јер, наиме, у овом смислу, дате граматичке јединице се понашају онако како се понашају лексеме, које се, на примјер у историјском роману, „могу... поново оживети” – јер он „захвата у прошлост и враћа не само архаичне термине, него, ради сликања атмосфере, и обрте архаичне граматике”¹⁷. У томе смислу, сигурно се треба подсјетити и давних, али непролазно утемељених, ставова наше лингвистике оличене у Александру Белићу, који исто запажа – наводећи историјске примјере језика Гетеа, Пушкина, Шекспира, Толстоја, Његоша, Караџића, Мицкијевича, Словацког¹⁸ када говори о формирању књижевних језика и одржавању њиховог континуитета.

ИЗВОРИ ГРАЂЕ

- Речник МС, књ. IV, Нови Сад, 1971.
 Речник МС, књ. V, Нови Сад, 1973.
 Речник језика Петра II Петровића Његоша, I – II, Михаило Стевановић и сарадници, Београд 1983.
 Д. Ћосић, Време смрти, 2, Ријека, 1982.

ЛИТЕРАТУРА

- А. Белић, *Око нашег књижевног језика* СКЗ, Београд, 1951.
 А. Белић, *О књижевним језицима*, Јужнословенски филолог, XIX, 1–4, Београд, 1951–1952, 1–14.

никад ожедњети (Јов., 6, 35), и то и са именицом, одн. замјеницом у облику типичног директног објекта (*вјеровати с и н а*, *вјеровати м е н е*), али управо и са замјеницом 3. л. јединице у облику акузатива без предлога (*вјеровати г а*).

¹⁷ Dwight Bolinger, *Aspects of Language*, New York, 1975, 385, гдје се даље још и уопштава правило о односу синхроније и дијахроније ријечима: „Yet the two [synchronic and diachronic approaches to language – напомена Ж. Ст.] cannot really be pulled apart... With old speakers and young speakers coexisting and communicating, both the past and the future are with us in the present”.

¹⁸ А. Белић, *Око нашег књижевног језика* СКЗ, Београд, 1951, стр. 19–21, 31, 45, 285.

А. Белић, Општа лингвистика, *Изабрана дела Александра Белића*, Завод за уџбенике, Београд, 1998.

Dwight Bolinger, *Aspects of Language*, New York, 1975.

М. Павловић, Глагол *стати* и семантичка супротност уз инфинитив, *Наш језик*, н.с. XVII/1–2, Београд, 1968, стр. 10–22.

V. Polovina, *Semantika i tekstlingvistika*, Београд, 1999.

М. Riffaterre, *Vers la definition linguistique du style*, *Word*, Volume 17, Number 3, New York, December, 1961, 318–344.

Ž. Stanojčić, *Jezik i stil Iva Andrića (Funkcije sinonimskih odnosa)*, Београд, 1967.

Ж. Станојчић, *О директном објекту глагола (по)веровати*, Гласник Одјељења умјетности ЦАНУ, Књига 24, Подгорица, 2006, стр. 21–25.

Ж. Станојчић, *Грамматика српског књижевног језика*, „Креативни центар”, Београд, 2010.

Živojin STANOJČIĆ

ON BASES OF THE VERBAL GENDER CHANGE

[verbum + \emptyset > verbum + \emptyset + acc. – on the example of vb. *ćutati*, *ćutim*]

Summary

On material taken from the language of Petar II Petrović Njegoš's and D. Ćosić's belletristic works as representatives of two different historical phases of Serbian literary language, and on the theoretical basis of Belić's linguistic school, author is treating the question of causes that make some (primarily) intransitive verbs change their nature and transform to transitive. The object of research is Serbo-Croatian verb *ćutati*, *ćutim* („to keep not speaking”, „be silent”), which in normal standard language does not demand a verbal object in the form of accusative case, as its semantic opponent, the verb *govoriti*, *govorim*, does do. One usually says: *on je govorio tajnu (istinu, molitvu, zakletvu* and similar), but usually nobody says *on je ćutao tajnu (istinu, molitvu, zakletvu)*. Instead it is normally said *on je ćutao o tajni* (with prepositional locative case). The Serbian standard language dictionary even states that some writer's usage of structure „on je ćutao tajnu” is „unusual”, placing it into strictly individual characteristics. After analyzing the particular discourse, in which verb *ćutati* is semantically opposed to verb *tvrditi* (which implies the meaning of verb *govoriti*), and taking in consideration the universal linguistic law of force of binary oppositions, author finds a support to this change, also, in existence of the word-formational category of prefixal transformation *pre-* + *ćutati* > *prećutati*, in which the primarily intransitive verb *ćutati* with prefix *pre-* resulted with formation of transitive verb *prećutati*.

